

ЛУКА А. ПЕТРОВИЋ*
Институт за филозофију и друштвену теорију
Београд

УДК 342.4:321.7
Прегледни рад
Примљен: 31.07.2020
Одобен: 28.08.2020
Страна: 195-208

ГРАЂАНСТВО, НАЦИОНАЛИЗАМ И УСТАВНА ДЕМОКРАТСКА ДРЖАВА

Сажетак: Још од Француске револуција сукобљавају се принципи просветитељства који у својој основи имају једнако морално вредновање свих људских бића и универзално гарантована права и патриотско вредновање посебног начина живота једне заједнице. У крилу апсолутистичке монархије настали су предуслови за развој индивидуалистичког грађанског друштва, а модерна држава је раскинувши са феудалним поретком легитимисала себе као просветитељски пројекат заснован на универзалним људским правима. Истовремено су већина модерних државе националне државе које су спроводиле политике које су асимиловале мањинске заједнице. Национализам је од настанка модерне државе служио као везивно ткиво индивидуалистичког грађанског друштва. У овом тексту одговарам на питање да ли је могуће на концептуалном нивоу одвојити државу, грађанство и национализам и конципирати лојалност према држави на рационалним основама. Следећи тезу да је веза модерне државе и национализма историјски контингентна анализирам могућност лојалности засноване на рационалном и активном грађанству и комуникацији грађана у јавној сфери. Један такав одговор био би заснован на концепту уставног патриотизма који прави отклон од националистичке концепције грађанства истовремено стварајући јединствену лојалност грађана према поретку.

Кључне речи: модерна држава, грађанство, национализам, либерализам, уставни патриотизам

Увод

Модерна суверена држава, способна да управља готово свим пословима које се дешавају на њеној територији, била је кључни и најмоћнији актер на међународном плану још од 1648. године и Вестфалског мира. Јасно дефинисане територијалне границе и становништво, јединствена јавна власт и монопол над легитимном употребом силе (Grimm, 2005: 453-454; Нилсен, 2002: 247), кључне су одлике модерне државе. Раскид са средњовековним хијерар-

* pluka194@gmail.com

хијским поретком и успостављање грађанске државе која све грађане вреднује једнако, гарантујући им једнака права, најзначајније су тековине просветитељства и модерне. Међутим, такав просветитељски пројекат све време је праћен партикуларном заједницом, националном државом, у оквиру које су имплементирани универзалистички принципи. Приврженост посебној заједници у виду патриотизма се паралелно развија са универзалистичким принципима просветитељства. Још од грађанских револуција, свет полако почиње да се дели у националне државе. Под утицајем идеје народног суверенитета, различите групе људи које сматрају да имају нешто заједничко, успостављају сопствене државе и креирају своје законе на територији која је ограничена од других таквих група људи. Међутим, на питање ко би требало да чини ту групу људи која има право на самовладање, јављају се различити одговори. Утолико се појављује питање ко има право на статус грађанина. Такође, током времена су се потлачене класе избориле за одређена социјална права, а укључивање у заједничко културно наслеђе (Т.Н. Marshall, 1950: 11) био је један од принципа којим се правдала прерасподела од богатијих ка сиромашнијима у једној политичкој заједници. У почетку су била гарантована грађанска и политичка права, након чега се корпус људских права проширује и на социјална и економска права, те културна права. Уставом су ова, универзална људска права, контекстуализована у појединачним државама стварајући на тај начин уставну демократску државу.

У овом тексту ћу покушати да одговорим на питање да ли је могуће на концептуалном нивоу одвојити грађанство од националности, те каква је врста лојалности према политичкој заједници пожељна у оквиру савремене државе. У раду ћу анализирати како настаје модерна држава у крилу апсолутистичке политичке структуре и због чега касније долази до историјски специфичне повезаности национализма и грађанства. Заступаћу тезу да је могуће конструисати једну верзију постнационалног грађанства и да аргумент Јиргена Хабермаса (Jurgen Habermas) о „историјски контингентној вези“ (Habermas, 1994: 27) између национализма и модерне републиканске државе пружа основу за изградњу лојалности засноване на рационалним процедурама и комуникацији грађана у јавној сфери у виду уставног патриотизма, те грађанства очишћеног од наслага национализма.

Апсолутизам, држава и цивилно друштво

Држава не постоји одувек и само је један од поредака који су постојали током људске историје. Она је модерна творевина која се суштински разликује од претходних поредака попут античког полиса, различитих империја и феудалних монархија. Модерна држава је заснована на одвајању јавне од приватне сфере на унутрашњем плану и јасном разграничењу са другим државама на спољашњем. На то се додаје принцип државне неутралности, чиме се заокружује парадигма просветитељског либерализма који је у оквиру нормативног приступа остао „без озбиљнијих теоријских такмаца“ (Киш, 1998: 7) још од

краја деветнаестог века. Дакле, држава, према просветитељском либерализму, не би требало да промовише било какве супстантивне вредности и колективно дефинисан начин живота. На тај начин се морално просуђивање приватизује у сфери грађанског друштва. Свако је слободан да у цивилној сфери живи како жели, а на држави је да буде праведна и да створи предуслове за вођење доброг живота појединаца (нпр. Ролс, 1998; Дворкин, 1998). На први поглед делује да је грађанска држава раскинула са било каквим јавним промовисањем одређеног начина живота и да је таква врста просуђивања остављена индивидуама.

Ипак, историјски примери показују да постоји јака веза између национализма и модерне државе, те да није претерано исправно посматрати све државе настале током грађанских револуција као либералне и неутралне (Хобсбаум, 1996; Андерсон, 1998). Грађанска држава је од свог почетка уједно и национална држава. Либералној моралности и имперсоналним везама од почетка конкурише патриотизам¹ који захтева од свакога да покаже „посебну оданост властитој нацији“ (Мекинтајер, 1998: 454). Делује да је ипак национализам је уткан у архитектуру готово свих држава насталих након грађанских револуција и да их је прилично тешко одвојити у почетном периоду настанка модерне државе. Према патриотизму, задатак државе је да заштити друштвено специфична добра, односно посебан начина живота конкретног друштва (Мекинтајер, 1998: 458). Због тога држава, супротно либералној традицији, има право да грађане усмерава ка том колективном циљу. Истовремено у почетном периоду једнака људска права и право на учешће у демократској самовладавини нису били резервисани за све припаднике друштва. Речима Хабермаса „национална држава поставила је темеље културној и етничкој хомогености на основу које се тада показало да је могуће наставити с демократизацијом власти од краја осамнаестог века, иако је то остварено по цену искључивања националних мањина. Национална држава и демократија су близанци рођени у Француској револуцији“ (Habermas, 1994: 22). Однос либерализма и национализма од почетка није без тензија. Напротив, сталне напетости изражавале су се како на теоријском и тако и на практично-политичком плану. Да бисмо смо разумели зашто је национализам био толико важан за легитимизацију новонасталих држава, потребно је вратити се корак уназад, у време апсолутистичких монархија. Пре самог настанка модерне државе, предуслови за њено стварање нашли су се у политичкој структури апсолутистичке монархије. Без разумевања апсолутистичке државе, тешко је разумети каснију логику наводне либералне државне неутралности и улогу национализма у процесу изградње државе.

Апсолутистичка монархија настаје у контексту верских ратова из шеснаестог и седамнаестог века и основни задатак суверена био је гарантовање мира и безбедности. Суверен је свој положај заснивао управо на неутралисању сукоба између зараћених верских страна које су желеле да наметну свима сопствену концепцију доброг живота. Дакле, суверен је онај који је способан да гарантује мир. Овде је реч о томе да се радило о сукобима око наметања соп-

¹ У тексту појмове национализам и патриотизам користим као синониме.

твене религије, а самим тим и начина живота који произилази из верских убеђења, што је неминовно водило сукобима. Решење за религијске спорове око преузимања државе пронађено је у смештању такве врсте спорова у сферу цивилног друштва, где се толеришу супротстављена уверења. Савремене либералне концепције државне неутралности своје утемељење имају у принципу толеранције установљеном након завршетка верских сукоба. Како наводи Карл-Ото Апел (Karl-Otto Apel), анализирајући Ролсове касније радове:

„ниједно опште морално схватање не може пружити основу за јавно поимање правде у савременом демократском друштву. Друштвени и историјски услови таквог друштва имају своје порекло у религијским ратовима после Реформације и развоју принципа толеранције и раста уставне владе и институција великих тржишних економија. Ови услови дубоко утичу на захтеве изводљиве концепције политичке правде: таква концепција мора омогућити различите доктрине и мноштво сукобљених и доиста неспојивих концепција добра потврђених од чланова постојећих демократских друштава (Apel, 1998: 153).

Више није на држави да одређује која је религија добра – то је сада препуштено индивидуама. Да би био могућ миран суживот различитих концепција доброг живота било је неопходно деполитизовати државну сферу и морално просуђивање оставити индивидуама. „[Д]а би окончала грађански рат апсолутистичка држава изграђује политичку сферу очишћену од примеса морала, као неутрално подручје формалног мира и формалне толеранције“ (Ђинђић, 1997: 13). Уместо да једну религију прогласи званичном и државном, апсолутистичка монархија се проглашава неутралном по том питању, чиме омогућава толеранцију унутар друштвене сфере. Да би тако нешто било могуће, на институционалном нивоу било је потребно да цивилна сфера буде остављена као аутономна од државе, где свако је слободан да живи како жели, исповеда религију коју жели и удружује се у различите организације. Да би мир био могућ било је потребно „поларизовање морала и политике“ (Козелек, 1997: 95). Дакле, из деполитизације државне сфере и толеранције унутар цивилног друштва произилази неутралност либералне државе. Истовремено се појединцима у сфери цивилног друштва оставља да живе како желе. Политика, очишћена од етике², је постала ствар државе и њених односа са другим државама – међународних односа. Међународни односи постају односи суверених држава где ниједној није дозвољено да се меша у послове друге суверене државе. Државна политика се своди на међународне односе, правно неуређену област, при чему се свака држава труди да максимизује сопствене интересе на међународном плану (Habermas, 2006).

Слобода и толеранција у цивилној сфери су последице раскида са везивањем традиционалних ауторитета за државни апарат. Традиција и црква више немају право да одређују како ће људи живети, нити је дозвољено да држава стане на страну неке од супротстављених религија. Религијске и традиционал-

² У овом тексту правим разлику између етике, односно групно-специфичних концепција доброг живота и морала који се односи на универзалне нормативне стандарде за исправно (Димитријевић, 2016: 104).

не норме су током периода феудализма дефинисале начин живота целокупног друштва, а владавину монарха је оправдавао божански легитимитет. Свако је имао дефинисано сопствено место унутар феудалног поретка и није било правне једнакости и друштвене мобилности (нпр. Taylor, 1991). Касније, у крилу апсолутистичких монархија, просветитељство ово преобликује као покушај стварања рационалног поретка заснованог на принципима ума, обећавајући радикални раскид са феудализмом. „Модерна мора да се учврсти преко јединог ауторитета који јој је преостао, управо преко ума, пошто је у име просветитељства обезвредила и превладала традицију“ (Хабермас, 2002: 186). Религијска уверења, емоције и традиционалне норме су постале приватна ствар, док се држава уређује на основу рационалних принципа. Грађанско друштво тада ствара сопствене институције које одговарају промењеним околностима, које су пре свега условљене наведеним променама у политичкој структури апсолутистичке државе. „Апсолутизам се тиме показује као утемељење индивидуализма“ (Ћинђић, 1997: 13).

Француска револуција и доктрина просветитељства обећали су потпуни раскид са пређашњим ауторитетима и стварање рационалног поретка. Према томе, свакоме појединачно се оставља да управља сопственим пословима. Просветитељство нас уверава да су људска бића, не само способна, већ да би требало самостално да управљају својим животима, без икаквог спољашњег мешања. „Sapera aude! Имај храбрости да се служиш сопственим разумом! – то је, дакле, лозинка просвећености“ (Кант, 1996: 58). Многи савремени либерали следе Кантову формулу. Тако, на пример, Роналд Дворкин (Ronald Dworkin) наводи да основу просветитељског либерализма чини „најрадикалнија идеја просветитељства“, етички индивидуализам, који говори о „светости сваког људског живота“, и да „[л]иберализам претпоставља и да људски живот има унутрашњу политичку вредност: да је успешност појединачних људских живота императивни колективни циљ“ (Дворкин, 1998: 275). Управо је то наставак приче започете са грађанским револуцијама у Француској и САД-у, а чији се корен налази у решавању верских сукоба започетих још у седамнаестом веку. Дакле, апсолутизам ствара предуслове за развој грађанског друштва, а савремени деонтолошки и универзалистички либерализам касније додатно изоштрава аргументацију о индивидуалној аутономији и индивидуалном дефинисању доброг живота.

На нивоу друштвене структуре такав развој догађаја погодује новој класи у настајању. Деполитизација државе, мир и стабилност су предуслови за развој грађанске класе. Тржишту су потребни друштвена и политичка стабилност, а нарочито су непожељни верски ратови. Државни апарат је неопходно професионализовати како би могао да одговори новим потребама буржоазије. Они који су успешни у приватним подухватима треба управљају државом, управо јер знају које су потребне приватника. „Уместо воље политичког тела, заједницом би требало да управљају стручност и компетенција они који умеју да воде приватне послове и да изнесу терет јавне управе – а то је трећи сталез“ (Павићевић и Симендић, 2016: 87). Што шири приватна сфера у којој је могуће следити сопствене интересе и што мање политике и етичких просуђивања на

нивоу државе су формла за успех стварања грађанског друштва. Још тада се од државе захтева да обезбеди оквир за индивидуално дефинисање доброг живота, односно да појединцима омогући неометано слеђење сопствених интереса на економском плану. Сам појам демократије прави отклон од облика владавине и у том тренутку се везује за шему легитимације па се представљању и изборима као основним елементима се додају начела јавности и расправе (Павићевић и Симендић, 2016: 61). На сцену ступају представничка демократија и парламент који од народа добија овлашћење на изборима да доноси законе. Свет је могуће рационално уредити, најзначајнија је порука просветитељског либерализма, само су потребни канали који би омогућили да разум сваке особе једнако учествује у јавним пословима. Овде је кључно да је решење за проблем сукоба око различитих визија доброг и колективно дефинисаног живота, пронађено је у одвајању етичких принципа од сфере државе. Верски сукоби су пацификовани смештањем моралног просуђивања у приватну сферу и личној савести. Једноставно, постало је забрањено наметање етичких начела кроз државне полуге моћи, чиме држава постаје неутрална сфера усмерена највећим делом ка гарантовању безбедности грађанима.

Национализам и модерна држава

Грађанске револуције не само да стављају у први план аутономију људи и њихову моралну једнакост, већ специфично схваћена представничка демократија постаје нормативно најприхватљивија процедура за мирно доношење колективних одлука. Међутим, стварни историјски развитак грађанске државе не показује толико светлу слику либерално-демократске просвећености. Историја модерне државе се може читати и на другачији начин, као „тужна прича о присилној унутрашњој културној, етничкој и религиозној хомогенизацији, о систематском пребрисивању историја мањина и занатских традиција, комбинованим са културним империјализмом глобалних размера“ (Бовринг, 2002: 94). Због тога је важно задржати и критички однос према модерној држави уз уважавања изразито прогресивних принципа које је са собом донела.

Револуционари, инспирисани просветитељским начелима успели су да свргну верске ауторитете. Али, прокламована универзална начела су често су била у сенци националне државе, а у пракси нису од почетка сви имали једнака права и могућност учешћа у доношењу одлука. На пример, један од либерала тога времена Џон Стјуарт Мил (John Stewart Mill) пише да „генерално гледано, нужни услов слободних институција јесте тај да се границе власти углавном подударују с границама националности“ (Mill, 2001: 288). Због чега је у почетку била потребна националност као повезница?

Националне границе су послужиле као територијални оквир изједначавање грађана унутар новонастале грађанске државе, с обзиром на то да сви би требало да уживају једнака грађанска права. У пракси је то често значило сви (мушкарци) припадници већинске нације. На пример и сама Декларација о универзалним правима човека и грађанина 1793. године, препуна

је универзалистичких прокламација, што није представљају препреку Французима да је искористе за сопствене националне циљеве. „Универзализам је био нераскидив аспект политичког просветитељства, али је такође пружио основу за француску самопоуздање током ратова у двадесетом веку као пример онога што је универзално (и добро) против онога што је било посебно (и опасно)“ (Koskenniemi, 2003: 93). Патриотизам захтева отклон од универзалистичких принципа просветитељске моралности и лојалност партикуларној нацији. Овде се лојалност изводи управо из вредности специфичних веза са својом заједницом. Требало да би будемо верни својој нацији само зато што је наша. „Следи да налазим своје оправдање за приврженост овим моралним правилима у својој властитој заједници; уколико не могу да живим у овој заједници, нема разлога да будем моралан“ (Мекинџајер, 1998: 459). Утолико је борба за националну независност, односно политичку аутономију нације и очување посебног начина живота кључни колективни циљ. Уместо да се, као што то ради либерализам, дефинисање животних циљева остави индивидуама, патриотизам захтева да сви следе конкретан колективни циљ. Обавеза патриоте је да се бори за слободу своје нације. „[Н]ација замишљена као *пројекат*, пројекат који је у прошлости на неки начин остварен и тако спровођен да је настала морално дистинктивна заједница која је оличавала захтев за политичком аутономијом“ (Мекинџајер, 1998: 462). Универзалистичке идеје просветитељства у виду конституционализације својих принципа никада нису имале потпуно универзалну апликацију. Национална држава је „једини политички оквир унутар кога се у модерном свету појавила демократија великих размера“ (Милер, 2010: 37). Из историјске перспективе, устав претпоставља државу као облик политичке заједнице, а државе су највећим делом настале као националне државе. Либерализам и национализам, иако су, на нормативном нивоу супротстављени, тада, приликом настанка националних држава, једно другом дају потпору. Национализам се појавио као неопходна повезница новонасталога грађанског друштва.

Место некадашњег религијског легитимитета попунио је национализам. Пре „[п]оданици су религијом легитимизираних династичких држава лојални владару, а њихова оданост темељи се на уверењу да је власт од Бога“ (Подунавац, 1998: 62). Индивидуалистичком грађанском друштву била је потребна повезница која би се гарантовала стабилност поретка и нешто што би све грађане држало на окупу. Због тога долази до увезивања национализма и модерне државе. На пример, везу између модерне државе и већинске нације која путем језика асимилије мањине увиђа Ерик Хобсбаум (Eric Hobsbawm), који посебно наглашава улогу масовног образовања и служења војске у хомогенизацији идентитета становништва, као и улогу језика у демократским друштвима – демократске расправе вођене су на већинском језику (Хобсбаум, 1996: 106). Многи национални језици су створени тек по настанку националне државе, заједничка историја је „филтрирана“ како би била што сјајнија при чему готово пресудну улогу играју јавни и свима доступан образовни систем и масовна средства комуникације. „Стварање народних језика, који замењују латински језик аристократије, као и масовно штампање књига свакако су допринели стварању „замишљених заједница“ – нација (Андерсон 1998: 42-49). Сама

једнакост грађана и гарантована права, без икаквог другог идентитетског повезивања, у условима таквих промена као што су распад божанског легитимитета и опште секуларизације друштва, није била довољна да омогући несметано функционисање заједнице. Да би се нација конструисала била су потребна различита средства, а према Подунавцу, најзначајнија су заједнички језик и заједнички симболички историцитет (Подунавац, 1998: 65), док Хабермас даје преглед критеријума који су користили немачки романтичари: језик, заједнички преци (историја), народни дух, народно право (Хабермас, 2002: 16-22). Сличан пут следила је и већина других (европских) нација приликом изградње сопственог идентитета. Ове критеријуме Хобсбаум групише у објективне и субјективне: језик, заједничка територија, заједничка историја и културна заоставштина као објективни и самоидентификација као субјективни критеријум (Хобсбаум, 1996: 12-14). Дакле, нације су конструкти чији се настанак отприлике поклапа са распадом феудалних и хијерархијских поредака и настанком грађанских држава. Иако патриотизам позива на посебно повезивање прошлости која преноси „одређени дистинктивни морални и политички идентитет, са будућношћу пројекта који представља његова нација и који он треба да оствари“ (Мекинтајер, 1998: 463), односно тврде да је „веза солидарности са мојим сународницима у некој постојећој републици заснована је на осећању да делимо исту судбину, а ту и сама деоба овог осећања представља вредност (Тејлор, 1998: 482), ипак делује да нема много тога природног и претполитичког у заједничкој историји, култури или судбини, што се узима за дистинктивна обележја патриотизма. Овде се не тврди да не постоји ништа пре нација и да су оне израсле ни из чега, већ само да се често друштвене конструкције постварују и да добијају карактер природних ствари.

Национална једнакост је ипак ограничена на једнакост унутар исте нације чиме просветитељски пројекат остаје недовршен. Сви су једнаки, али није баш најјасније да ли због тога што су људска бића или због тога што деле исту националну припадност. Тензије између универзалистичких начела просветитељства и партикуларизма националне државе постоје још од самог почетка и грађанских револуција. Овде су сукобљене „деонтолошка перспектива норми које су универзално валидне за све коегзистирајуће облике живота, с једне стране, и телеолошка перспектива аутентичне процена ситуационих околности у контексту индивидуалне или колективне етике доброг живота, са друге стране“ (Ареп, 1998: 148). Револуционарне вредности слободе, једнакости и солидарности (заједништво) су вредности супротстављане хијерахијски устројеном феудализму. Ипак, то не значи да између тих вредности не постоје тензије. Делује да је могуће помирити слободу и једнакост, али „[т]рећа просветитељска вредност – заједништво – представља сложенији проблем за либерализам“ (Дворкин, 1998: 271). Новонастала грађанска држава једнако толико и национална. Просветитељску претпоставку да сви људи имају једнаку моралну вредност и да су аутономне особе, истовремено, доводи у питање практична примена прокламоване једнакости унутар националних држава. Међутим, историјска анализа према којој су модерна држава и национализам у блиској вези може нам објаснити многе неправде учињене припадницима мањинских зајед-

ница током процеса изградње државе, али не говори пуно о нормативној пријемчивости таквог пројекта. Да ли то онда значи да су универзалистичке вредности просветитељства остале нетакнуте националним контекстом државе?

Уставна демократска држава

Напетост између универзалистичког просветитељског либерализма и партикуларистички настројеног патриотизма може се превазићи другачијом врстом лојалности – оном која не би била заснована на јединственом националном идентитету, већ на рационалним процедурама, комуникацији грађана унутар јавне сфере и лојалности према универзалним просветитељским начелима унутар уставне демократске државе. Део одговора може лежати у теорији конституционализма, према којој устав државе постаје највећи ауторитет у обављању правних и политичких послова, а све то ради заштите аутономног живота индивидуе. Са једне стране, устав би требало да гарантује примену универзалних норми људских права, док са друге стране свака појединачна држава има свој устав којим је народ проглашен за суверена, што са собом носи дозу партикуларног. За појам устава користим дефиницију немачког правника Дитера Грима (Dieter Grimm). „Под уставом овде разумем закон произведен политичком одлуком која регулише успостављање и вршење политичке владавине. Устав у овом смислу је новост осамнаестог века који, наравно, није настао ни из чега, али раније није постојао у овом облику“ (Grimm, 2005: 447). Устав је ту да гарантује примену прокламованих универзалних људских права у конкретној држави. Универзалним људским правима је потребна фактичка гаранција у виду конкретне државе. Политичка моћ грађана требало би да буде укроћена правилима устава који је поставио одређена ограничења у доношењу одлука. Устав је креација политичке моћи, али је истовремено и њено ограничење у оквиру уставне демократске државе. Да ли је то модел који би могао да понуди решење за проблем везивања национализма са модерну државу?

Према Хабермасу, не постоји концептуална веза између два појма, већ је реч само о „историјски контингентној вези“ (Habermas, 1994: 27), што значи да је могуће одвојити универзалистичке вредности просветитељства од националистичког ексклузивизма. Национализам више није неопходно везивно ткиво који заједницу држи на окупу, али зато је потребно пронаћи другачију врсту лојалности. Како створити идентификацију грађана са државом без уплитања националних идентитета у условима секуларне демократије? Решење „устав који удружени грађани дају сами себи, а не припитомљавање постојеће државне власти“ (Хабермас, 2006: 18). Таква врста лојалности се назива уставним патриотизмом (Хабермас, 2002; Милер, 2010). Уставна демократска држава претпоставља демократско креирање правила живота политичке заједнице чиме она постаје легитимна. Сагласношћу грађана закони добијају легитимитет и тиме су они произишли из народне суверености. „[Д]емократска самовладавина захтева подударње између ауторства (народ као носилац суверености) и ауторитета (политичка власт), што је услов који је тешко концептуализо-

вати с ону страну историјских и етичких специфичности једне конкретне заједнице“ (Димитријевић, 2016: 89). Демократска самовладавина подразумева подређивање законима чији су креатори сами грађани. На тај начин се, колективно дефинисањем правила и уз једнако поштовања сваког учесника, под фер условима, одређују основни принципи понашања унутар једне политичке заједнице. Приликом доношења одлука свачији глас би требало једнако да вреди, а успостављене норме би требало да буду производ постигнутог консензуса укључених актера. Утолико се раскида са религијском легитимацијом, с обзиром на то да норме дефинишу сами грађани. Такође, лојалност унутар уставне демократске државе није заснована ни на јединственој националној припадности. Тензија између „приватних“ људских права која штите индивидуе и демократске самоуправе народа која тежи доношењу одлука које потенцијално могу угрозити први принцип је представљала обележје новонасталих држава. Ипак, проблем је можда и није толико велики.

„Грађани могу на одговарајући начин искористити своју јавну аутономију, загарантовану политичким правима, само ако су довољно независни на основу једнако заштићене приватне аутономије у непристраном понашању. Али чланови друштва у једнакој мери уживају своју једнаку приватну аутономију – то јест, подједнако расподељени индивидуалне слободе имају за њих „једнаку вредност“ – само ако као грађани на одговарајући начин искористе своју политичку аутономију“ (Habermas & Rehg, 2001: 767).

Предуслов за учешће у демократским процесима јесте правна једнакост и једнака вредност сваког ко учествује. Тиме се отклања могућност да колективно доношење одлука нарушава људска права – она су неопходна ради самог учешћа у процесу доношења одлука. Свима мора бити омогућено учешће што подразумева гарантовање најмање четири генерације људских права. Грађанска и политичка права су неопходна ради правне и политичке једнакости и јасно да без њих нема демократског доношења одлука. Социјална права омогућавају материјално депривираним деловима становништва равноправно учешће у политичком животу, док културна права исту ствар омогућавају националним, верским и расним мањинама. На тај начин демократија нуди фер процедуру за доношење колективних одлука која гарантује моралну једнакост укључених. То не подразумева да грађанска права имају нормативну предност у односу да остала, већ да једна без других не могу. На тај начин грађани, под условима праведних процедура, постају креатори сопствених правила, легитимишући поредак и законе којима се сами потчињавају. Легитимитет би требало произилази из пристанка, чиме се демократски моменат везује за неутуђива људска права. Тако се појам легитимитета заснива на два принципа „да је легитимна доминација проистекла из консензуса оних који су јој подређени; и друго, да су они имали урођена и неутуђива права, чије је обезбеђивање био легитимирајући циљ политичке владавине“ (Grimm, 2005: 450-451).

Додатно, неопходно је постојање активних грађана усмерених ка јавном добру, чиме илуструје да је либерално поимање индивидуалистичког грађанства недовољно. Међутим, процес стварања таквог устава није нимало једноставан и подразумева испуњавање низа процедуралних услова како би се

створила таква политичка култура са којом ће се грађани идентификовати. За почетак је битно раздвојити већинску политичку културу од опште политичке културе. Једино у случају да држава не промовише културу већинског народа, може се очекивати постизање консензуса унутар плуралистичког друштва. „Већинска култура која се раширила у националну културу мора се разрешити из своје историјске утемељене фузије с општом политичком културом (...) у мери у којој том процесу полази за руком раздвајање политичке културе од већинске културе, солидарност грађана државе премешта се на апстрактни основ једног „уставног патриотизма““ (Хабермас 2002: 79). Овај моменат подразумева раскид са националистичком концепцијом грађанства и ствара предуслове за изградњу грађанства заснованог на рационалним процедурама. Међутим, раскид државе са националном политичком културом, не подразумева да сваки од грађана унутар државе има своју концепцију добра коју следи, као што би то желели либерали, јер би таква ситуација водила распаду заједнице. „Ови (грађани, прим. аут.) своја права на комуникацију и саучествовање треба да користе активно, и то не само у добро схваћеном сопственом интересу него и с оријентацијом на заједничко добро“ (Хабермас, 2006: 20). Поред тога што грађани треба да буду активни, у складу са републиканском традицијом, Хабермас од њих очекује да поседују политичке врлине које су развијене услед припадности слободарској политичкој култури. Уз то из комуникације грађана унутар јавне сфере, на основу које настају уставне норме, ствара се веза између грађана и устава, због чега би требало да осећају лојалност према поретку. Заједничко дефинисање норми и демократска пракса тако стварају заједнички идентитет. „Демократске праксе развијају и своју сопствену динамику (...) а „уједињујућа веза“ је сам демократски процес – комуникативна пракса која се мора вршити заједнички и у којој је, напokon, право разумевања устава отворено за дискусију“ (Хабермас, 2006: 21). На тај начин, из слободне комуникације грађана, стварају се услови да се развије заједнички идентитет и специфична политичка култура, који су очишћени од супстантивних елемената карактеристичних за национализам. Комуникацијом грађана у јавној сфери, под условом праведних процедура, отвара могућност стварања општег добра, устава, према којем ће сви грађани бити лојални, а с обзиром на то да је очишћен од претполитичких елемената, био би прихватљив за све грађане без обзира на етничку припадност. Принципи реципроцитета, публицитета и одговорности гарантују поштовање основних слобода, једнаких могућности и једнаких шанси у једном друштву (Подунавац, 1998: 157). Наведено само потврђује тезу да је за стварање устава од стране активних грађана у демократској правној држави неопходно да држава гарантује истовремено грађанска, политичка, социјална права и културна права.

Делује да је на овакав начин разрешена тензија између грађанских и политичких права, универзализма и патриотизма, која је деловала да постоји у првом тренутку. На тај начин су „правне норме су истовремено присилни закони као и закони слободе“ (Habermas, 1995: 13). Иза сваког закона стоји монопол државне присили чиме се гарантује извршење закона, истовремено омогућавајући живот у слободном и демократском друштву.

Закључак

У тексту је анализиран концептуални однос просветитељства, национализма и модерне државе, те да ли је могуће у савременом свету креирати поредак који би превазишао оквире државе настале након грађанских револуција. Кроз анализу политичке структуре апсолутистичке монархије приказано је како су се створили услови за развој индивидуалистичког грађанског друштва. Још тада се, у контексту верских ратова, развија доктрина на коју се ослања савремена либерална теорија – неутралну државу која гарантује аутономију цивилном друштву и самостално дефинисање доброг живота грађанима унутар цивилног друштва. Ипак, да стварни развој држава насталих након грађанских револуција не прати искључиво либералну логику показале су историјске анализе приказујућу почетну међусобну потпору коју у првим тренуцима збацивања монархија дају либерализам и патриотизам једно другом.

На место религијске легитимације долази национализам, који је био потребан како би се индивидуализовани грађани унутар цивилног друштва држали на окупу. Утолико се показује и да модерна држава и није било толико неутрална и либерална, већ да је често посезала за праксама које су приморавале различите врсте мањина да живе одређеним начином живота наметавши им већински језик и начин живота већинске заједнице. У томе се одликује мрачна страна модерне државе

Као могуће решење за превазилажење почетних тензија између национализма и модерне државе понуђена је Хабермасова теорија уставне демократске државе и уставно-патриотске лојалности која се труди да раскине националистичким сентиментима. Предност оваквог приступа је што остаје веран просветитељском универзализму и рационалној легитимацији поретка, не негирајући значај лојалности поретку. Лојалност је изведена из комуникативног процеса у којем грађани дефинишу правила живота сопствене политичке заједнице, за шта је неопходно гарантовање најмање четири генерације људских права. Сам демократски процес доношења одлука грађанима даје подстицај да буду верни уставним нормама.

Литература:

1. Apel, Karl-Otto (1998): „The problem of justice in a multicultural society: the response of discourse ethics“, in: Dooley, M. Kearney, R. (eds.) *Questioning Ethics*, Routledge, London & New York, pp. 145-164
2. Grimm, Dieter (2005): „The Constitution in the Process of Denationalization“, *Constellations*, 12, pp. 447-463.
3. Habermas, Jurgen & Rehg, William (2001): Constitutional Democracy: A Paradoxical Union of Contradictory Principles? *Political Theory*, 29(6), pp. 766-781
4. Habermas, Jurgen (1995): „On the Internal Relation between the Rule of Law and Democracy“. *European Journal of Philosophy*, 3, pp. 12-20.
5. Habermas, Jurgen (2006): *The Divided West*, Polity Press, Cambridge

6. Habermas, Jürgen (1994): „Citizenship and National Identity“, in: van Steenberg, Bart (ed.) *The Condition of Citizenship*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, pp. 20-36
7. Kant, Immanuel (1996): „An Answer to the Question: What Is Enlightenment?“ [1784], In Schmidt James (Ed.), *What Is Enlightenment?: Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*, University of California Press. pp. 58-64
8. Koskenniemi, Martti (2003): „Comments on chapters 1 and 2“, in: Byers, Michael, & Nolte, George (Eds.), *United States Hegemony and the Foundations of International Law*. Cambridge University Press, Cambridge
9. Mill, John Stewart (2001): *On Representative Government*, The Electric Book Company, London
10. T.H. Marshall (1950): *Citizenship and Social Class*, At the University Press, Cambridge
11. Taylor, Charles (1991): *The Ethic of Authenticity*. Harvard University Press, Cambridge & London
12. Anderson, Benedikt (1998): *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd.
13. Bovring, Fin (2002): „Komunitarizam i moralnost: u potrazi za subjektom“, u Divjak Slobodan (ur.), *Nacija, kultura i građanstvo*, Javno preduzeće Službeni list, Beograd, str. 87-105
14. Valdrón, Džeremi (2002): „Kosmopolitiska alternativa“, u Divjak Slobodan (ur.), *Nacija, kultura i građanstvo*, Javno preduzeće Službeni list, Beograd, str. 105-131
15. Dvorkin, Ronald (1998): „Sloboda, jednakost, zajedništvo“, u Kiš Janoš (ur.) *Savremena politička filozofija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, str. 343- 385
16. Dimitrijević Nenad (2016): *Demokratija na ivici*, Beograd: Fabrika knjiga
17. Đinđić Zoran (1997): „Kritika utopijskog uma“, predgovor knjizi *Kritika i kriza*, Plato, Beograd, str. 5-29
18. Kiš, Janoš (1998), „Predgovor“, u Kiš Janoš (ur.) *Savremena politička filozofija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, str. 5-49
19. Kozelek, Rajnhart (1997): *Kritika i kriza*, Plato, Beograd
20. Mekintajer, Elsader (1998): „Da li je patriotizam vrlina?“ u: Kiš Janoš (ur.) *Savremena politička filozofija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci/Novi Sad, str 452-469
21. Miler, Jan-Verner (2010): *Ustavni patriotizam*, Fabrika knjiga, Beograd
22. Nilsen, Kaj (2002): „Kulturni nacionalizam, ni etnički ni građanski“, u: Divjak Slobodan (ur.) *Nacija, kultura i građanstvo*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, str. 243-255
23. Pavićević, Đorđe i Simendić, Marko (2016): *Disciplinovanje demokratije*, Fabrika knjiga, Beograd
24. Podunavac, Milan (1998): *Princip građanstva i poredak politike*, Fakultet političkih nauka (Čigoja štampa), Beograd
25. Rols, Džon (1998): *Teorija pravde*, JP Službeni list SRJ, Beograd
26. Habermas, Jürgen (2002): *Postnacionalna konstelacija*, Otkrovenje, Beograd.
27. Habermas, Jürgen (2006): „Pretpolitički temelji demokratske pravne države“ u: Habermas, Jürgen i Rancier, Jozef, *Dijalektika sekularizacije: o umi i religiji*, Dosije, Beograd
28. Hobsbaum, Erik (1996): *Nacije i nacionalizam od 1780 – Program, mit stvarnost*, Filip Višnjić, Beograd,

CITIZENSHIP, NATIONALISM AND THE CONSTITUTIONAL DEMOCRATIC STATE

Summary: Since the French Revolution, the principles of the Enlightenment which were based on the equal moral evaluation of all human beings and universally guaranteed rights clashed with the patriotic value of the special way of life of a community. Under the absolutist monarchy, the preconditions for the development of an individualistic civil society were created, and the modern state, breaking with the feudal order, legitimized itself as an enlightenment project based on universal human rights. At the same time, most modern states are nation-states which were pursuing policies that assimilated minority communities. Since the emergence of the modern state, nationalism has served as the connective tissue of individualistic civil society. In this paper, I answer the question of whether it is possible on a conceptual level to separate the state, citizenship and nationalism and to conceptualize loyalty to the state on rational grounds. Following the thesis that the connection between the modern state and nationalism is historically contingent, I analyze the possibility of loyalty based on rational and active citizenship and communication of citizens in the public sphere. One such answer would be based on the concept of constitutional patriotism, which deviates from the nationalist conception of citizenship while creating a unique loyalty of citizens to the polity.

Key words: modern state, citizenship, nationalism, liberalism, constitutional patriotism